

Potpukovnik u penziji
mr VOJISLAV VUKIČEVIĆ

Sociokulturni aspekti specijalnog rata

U savremenoj vojnoj misli ne postoji dilema da su kultura, nauka, umetnost, prosveta i duhovni život uopšte, pogodna područja za primenu metoda i uticaj snaga specijalnog rata. Takvo uverenje proizilazi i iz činjenice što su te sfere društvenog života i stvaralaštva, u manjoj ili većoj meri, bile zahvaćene i u svim dosadašnjim ratovima. Nijedan način vođenja rata, bez obzira na njegove ciljeve i karakter, nije mogao biti uspešan bez ugrađivanja kulturnih sadržaja u njega. Jer, čoveka, kao jedinog i odlučujućeg subjekta rata, mora da prati i njegova kultura na kojoj se odnegovao i formirao kao ljudsko biće. Dakle, svaki ratnik, bilo da je napadač ili branilac i zaštitnik nacionalne slobode, odnosno bilo da je uključen u pravedan ili nepravedan rat, nosio je i nosi obeležja svoje kulture. Drugim rečima, ratovi i nisu ništa drugo nego sukob dveju međusobno antagonistički suprotstavljenih kultura u određenim socijalno-političkim uslovima. Prema tome, kultura, nauka, obrazovanje, umetnost i duhovni život u celini, ne mogu se zaobići nijednim ratom, odnosno, oni su sastavni deo svakog oružanog društvenog sukoba.

Najbrutalniji vid otuđenja u kulturi

Kada je reč o specijalnom ratu u kulturi, treba reći da se i tu vodi borba između suprotstavljenih strana, s tom razlikom što tu obično nema fizički mrtvih ljudi, već se ubijaju njihove duše. A tamo

gde se slomi ljudski duh potreban je veoma mali napor da bi se čovek, ako treba, i fizički likvidirao.

Stratezi specijalnog rata su se, izgleda, veoma brzo uverili da je ranjivost ljudske duše moguća i bez velikih napora, a učinak može biti značajan. Zatim, oni su došli do uverenja da je upravo čovekova kultura ono ishodište kojim se potvrđuje njegova životnost i da se slamanjem te životnosti mogu postići neočekivani uspesi. Mnogi primeri iz novije svetske, pa i naše istorije potvrđuju ovu konstataciju. Tu su dva nezaobilazna zaključka: prvo, *početne aktivnosti specijalnog rata, po pravilu, usmeravaju se na područje kulture u širem smislu*, a potom, zavisno od mogućnosti, prenose se u ostale sfere društvenog života (politiku, privredu itd.); i drugo, *na takav način najuspešnije se ostvaruje manipulisanje ljudima* i njihovim užim ili širim pojedinim grupama, što je i glavni cilj *specijalnog rata*.

Naznačene konstatacije, valjalo bi ilustrovati nekim primerima iz naše posleratne istorije. Na primer, zna se da su u nas birokratsko-dogmatske snage staljinističko-ždanovljevskeg tipa uporno nastojale, kako u fazi tako i nakon informbirovske kampanje, da zadrže određene pozicije u kulturi i umetničkom i naučnom stvaralaštvu.

Isto tako, prodori duha i ideja građanskog liberalizma, nacionalizma i šovinizma koji su se manifestovali u dilasovštini, mas-pokretu, anarholiberalizmu itd. prvo su se oglasili u kulturi, pokušali da se ušance na univerzitetima i u školama, tražili prostora u nauci, štampi i drugim sredstvima informisanja, a kao pogodno tlo našli su u religiji koja se ne može isključiti iz područja kulture.

Najnovija i najdrskija eskalacija nacionalšovinizma i iredentizma na Kosovu, gotovo da je školski primer kako se kultura, nauka i obrazovanje mogu koristiti kao idealan poligon za vođenje specijalnog rata protiv SFRJ.

Prema tome, snage kontrarevolucije, svrstane u poredak za vođenje specijalnog rata, dejstvovale su, dejstvuju i treba očekivati da će i dalje dejstvovati na društvenim područjima kao što su kultura, prosveta, nauka, umetnost i duhovni život društva u celini.

Nosiocima i realizatorima takvih kontrarevolucionarnih aktivnosti teško je organizovati otvorene masovne zborove, okupljati veći broj ljudi oko političkih programa suprotnih našem socijalističkom i samoupravnom društvu, ali je, umesto toga, izgleda jednostavnije infiltrirati svoje ljude ili obezbediti kolaboracioniste koji će napisati »delo« sa nacionalističkom porukom, pod firmom literarnog ostvarenja, snimiti film sa kontrarevolucionarnim sadržajem, sačiniti publicistički pamflet pod maskom naučnog rada i iskoristiti mnoge

druge mogućnosti, sve pod plaštom slobode u kulturnom izražavanju ili naučne objektivnosti. Oni nisu upućivali svoje snage odmah i direktno u fabrike, društveno-političke organizacije i organe vlasti, već su ih usmerili prema izdavačkim kućama, univerzitetskim katedrama, institucijama prosvete, ustanovama za kulturno-umetničke delatnosti itd.

To zahteva odgovor na pitanje: da li su kultura, nauka i prosveta zaista unapred predodređena društvena područja za takvu vrstu aktivnosti ili je u pitanju nešto drugo?

Površni posmatrači, neupućeni u suštinu tog problema, pa i zlonamernici utvdiće da su te sfere društvenog života same po sebi pogodan prostor za neometano delovanje snage *specijalnog rata*. To je njihov usud, jer su po njima kultura, nauka i prosveta, a naročito kulturno-umetničko stvaralaštvo, uzvišene sfere, zaodenuće tajanstvenošću, u kojima mogu da opstanu samo određeni tipovi ljudi, dok su za običnog čoveka to nedostupna područja. Sve se čini da se kultura fetišizira, proglasi neuhvativom i čudotvornom, odnosno prikaže kao sfera iznad društva i ljudskog rada.

S druge strane, ima i takvih zagovaranja da su te sfere u nas previše otvorene, posebno prema spoljnom svetu, što opet, samo po sebi otvara mogućnosti za strane, a tim i neprijateljske uticaje.

Nisu retka mišljenja da je tim područjima dato previše slobode, proklamovane u programskim i akcionim dokumentima Saveza komunista Jugoslavije i drugih društveno-političkih organizacija.

Međutim, bez obzira na različite nesporazume, zablude i predrasude, teorijski i praktično neodrživa su sva takva shvatanja i pogledi prema kojima se ova područja društvenog života i rada posmatraju izolovano, odnosno izvan ukupne ljudske delatnosti, pa i u odnosu na mogućnosti uticaja snaga *specijalnog rata*. Kultura, nauka, obrazovanje, umetnost i druga područja duhovnog stvaralaštva, u uslovima socijalističkog samoupravljanja, udruženog rada i odlučujuće uloge radnog čoveka, čine integralni deo celokupnog društvenog života i rada. Nije tačno da su te sfere unapred predodređene za vođenje *specijalnog rata*, dakako pod jednim uslovom: *da u njima latinski neposredno vlada i odlučuje radni čovek i građanin, socijalističko samoupravljanje i udruženi rad, ali onakvo samoupravljanje i onakav udruženi rad za kakve smo se opredelili Ustavom i Zakonom o udruženom radu.*

To što su se snage *specijalnog ratovanja* prvo oglašavale u kulturi, nauci, prosveti i duhovnom životu, *samo je dokaz više da su te sfere još uvek otuđene*, da u njima ponegde deluju izolovani centri moći, monopolističke grupe i pojedinci.

Na osnovu izloženog može se zaključiti: stratezi specijalnog ratovanja protiv naše zemlje i naših radnih ljudi i građana uvek će atakovati tamo gde je zatajio ljudski činilac, gde nema stvaralačke i revolucionarne budnosti i organizovanih snaga socijalističkog samoupravljanja, kao i drugih asocijacija našeg društva.

Bitka protiv snaga specijalnog rata dobiće se ako kultura, nauka, prosveta i ostali vidovi duhovnog života i stvaralaštva zaista, u svim domenima, budu pod neposrednim uticajem i najširoom kontrolom radnog čoveka i slobodnog građanina.

Razlozi posebnog interesovanja

Međutim, bila bi zabluda ako bi se utvrdilo da nosioci specijalnog ratovanja protiv SFRJ nemaju posebnih razloga da budu naročito zainteresovani za prodor na područja nauke, kulture, prosvete, umetničkog i drugog stvaralaštva. Razlozi su sadržajno-funkcionalne i socijalne prirode. O sadržajno-funkcionalnim razlozima govorili smo na početku ovog priloga a socijalni razlozi, sa stanovišta ciljeva specijalnog rata imaju posebnu težinu.

Poznato je da u kulturi, nauci i obrazovanju žive i rade socijalne grupe i slojevi koji čine vitalnu snagu svakog društva, a to su *mlada generacija*, naročito onaj njen deo koji obuhvata školsku i student-sku omladinu, i dakako, *inteligencija*. Omladina je u svakoj zemlji, a to znači i u nas, glavni izvor i snaga odbrambenog, odnosno vojnog organizovanja. Istorija našeg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, kao i čitava posleratna izgradnja govore da je omladina bila i ostala najglavniji oslonac i snaga borbenog, revolucionarnog i radnog angažovanja. Zbog toga naše društvo poklanja izuzetnu pažnju vaspitanju omladine što potvrđuje i činjenica da je školskim sistemom obuhvaćena u nas celokupna populacija mladih. Osnovno obrazovanje je zakonsko pravo i obaveza, a preko 90 odsto svršenih učenika osmogodišnjih škola nastavlja srednje usmereno obrazovanje, dok se iz redova srednjoškolaca gotovo polovina opredeljuje za studije. Tome valja dodati da smo među retkim zemljama u svetu, koje imaju veći broj univerziteta i visokoškolskih ustanova kao i procenat studenata u odnosu na broj stanovnika. Tu smo premašili i neke najrazvijenije zemlje.

Stratezi specijalnog rata su svesni da, pod određenim uslovima, postoje realne šanse da se s omladinom, ili bar jednim njenim delom, može i manipulirati. Jer, oni su, isto tako, svesni da ko uspe da pore-

meti stanje u redovima mladih, uspeo je da uzdrma i čitavo društvo. Ali, oni se nikada ili skoro nikada ne usredsređuju samo na mlade kao na izolovanu društvenu grupaciju, već iznalaze puteve i načine da pridobiju i one slojeve koji su u najneposrednijoj vezi sa mladom generacijom, naročito školskom.

Pošto je inteligencija, posebno onaj njen deo koji pripada prosveti, ne samo izuzetno značajan socijalni sloj za svako društvo već i najneposredniji saveznik, odnosno, može se reći i vodeća sila mladih, onda je prirodno da se specijalni rat na području prosvete, nauke i kulture ne bi mogao uspešno voditi bez pridobijanja i te društvene grupe. Na primer, nije nepoznato da mladi u školama vide u svojim vaspitačima uzore vlastitog razvoja. Sam vaspitno-obrazovni proces deluje u tom pravcu, jer, primanjem, odnosno prezentiranjem znanja, veština, navika i ponašanja dolazi do najneposrednije sprege vaspitača i vaspitanika. To, u osnovi, važi i za naučni i kulturni rad u celini.

Stoga, stratezi specijalnog rata usredsređuju izuzetnu pažnju i ulažu posebne napore da pridobiju, pre svega, pojedince ili grupe iz redova inteligencije, koji bi činili i prvu borbenu liniju specijalnog ratovanja. U tom cilju se primenjuju razne metode: od razmene poziva za gostovanje, održavanje predavanja na katedrama, pisanje i prevođenje udžbenika i drugih publicističkih dela, do postepenog ali sve čvršćeg vezivanja, dovođenja do zavisnosti i konačnog uključenja u red kolaboracionista i neposrednih piona u rukama stratega specijalnog ratovanja.

Na taj način je u nas i dolazilo do poznatih ekscesa i otvorenog neprijateljskog i kontrarevolucionarnog delovanja u nekim univerzitetskim i školskim centrima i ustanovama za kulturu i nauku.

Često se to čini otvoreno i pod parolama koje se zagovaraju u nekim zemljama sa drugačijim društveno-ekonomskim i političkim uređenjem. Tako su se, na primer, poznate parole o »autonomiji« univerziteta, »neprikosnovenom« položaju nauke i kulture, »nezavisnom« položaju inteligencije i slično, što je u zemljama sa etatiističko-birokratskim i eksploatatorskim odnosima nužan vid borbe, u nas izrođavale u direktan sukob sa društvom i socijalističkim samoupravnim sistemom.

U tom okviru valja ukazati i na poznate teorije po kojima su inteligencija i studentski pokret u savremenim uslovima osnovna pokretačka i revolucionarna snaga društva, jer su radnička klasa i ostali društveni slojevi izgubili revolucionarnu ulogu. S tog stano-

višta se i marksizam proglašava kao prevaziđena teorija i praksa revolucionarnog razvoja, a buduća društva trebalo bi graditi po uzoru na umetnost itd.

Sve je to dovodilo do elitističko-liderskih ambicija u redovima inteligencije i do stvaranja pretpostavki i uslova da se taj društveni sloj i studentski pokret stave u supremaciju prema ostalim klasno-socijalnim strukturama.

Zbog toga se, na primer, ne treba čuditi što su neki univerzitet-ski profesori koji su se javno izjasnili kao opozicija, demaskirali kao kontrarevolucionari i otvoreni protivnici socijalizma i samoupravljanja, nacionalisti ili pobornici građanskog liberalizma ili staljinističkog dogmatizma itd. ipak, uporno zalagali da ostanu na univerzitetima za svojim katedrama. Oni to nisu činili radi napretka nauke ili želje za vaspitno-obrazovnim radom, već radi jačeg uticaja na studentsku i školsku omladinu, odnosno manipulisanja sa mladim u skladu sa ciljevima specijalnog ratovanja protiv SFRJ. Tako su činili pojedinci koji su se ispoljili kao naši unutrašnji neprijatelji, a kako tek treba gledati na neke neshvatljive pojave prihvatanja usluga profesora i predavača, odnosno kulturnih radnika, koji su dolazili iz zemalja koje su otvoreno neprijateljski raspoložene prema našem društvu?

Školski primer specijalnog rata

Verovatno da, u našim prilikama, ne treba tražiti primereniju sliku otvorenog i grubog prodora i ispoljavanja snaga specijalnog rata u nauci, kulturi i prosveti nego što su najnoviji događaji na Kosovu. Taj se proces odvijao na očigled mnogih upućenih i neupućenih, bezobzirno eskalirajući sve do otvorene kontrarevolucionarne pobune radi rušenja ustavnog uređenja SFRJ. Pokušaj kontrarevolucije na Kosovu potvrđuje tezu o mogućnostima da se specijalni rat ispolji kao supstitucija oružane agresije.

Na mnoge negativne pojave u kulturi, nauci i obrazovanju pravovremeno je ukazivano na primeru pitanja koja se tiču razvojnih tokova u nas do onih koja su vezana za međunarodnu saradnju u tim područjima. Još 1975. godine u Savezu komunista Jugoslavije započeta je akcija dubljeg sagledavanja stanja i odnosa u međunarodnoj naučno-tehničkoj i prosvetno-kulturnoj saradnji. Tada je Izvršni komitet Predsedništva Centralnog komiteta SKJ doneo dokument o idejno-političkim osnovama međunarodne kulturne, naučne, teh-

ničke i prosvetne saradnje koji je dostavljen svim organima i ustanovama, samoupravnim interesnim zajednicama, kao i odgovarajućim forumima u republikama i pokrajinama. Tim dokumentom su, na sasvim konkretan način, razrađena načela na kojima treba da se razvija pomenuta saradnja naše zemlje sa ostalim zemljama. U njemu je ukazano na mnoge slabosti pa i na neke neprihvatljive pojave i tendencije kao što su stihijnost, privatizacija, jednostrana usmerenost, liberalizam i drugo.

Isto tako, u Izveštaju o radu Centralnog komiteta SKJ između X i XI kongresa SKJ ukazano je da je Savezu komunista i našem društvu na razne načine osporavano delovanje u pravcu organizovane idejno-političke akcije na planu kulturno-prosvetne i naučno-tehničke saradnje, da su se razni liberalistički i tehnokratski monopoli i grupe suprotstavljali organizovanom nastupu naše zemlje prema svetu na tim područjima, *»što su neki strani partneri iskoristili ubacujući u tu saradnju nama tuđe ideološke sadržaje pa i obaveštajno-subverzivne aktivnosti«*. Na sve te konstatacije, upozorenja i preporuke mnogi su ostali »gluvi«, a na Kosovu su ih čak i ignorisali. Saradnja s Albanijom na tim područjima tekla je sasvim suprotno od intencija Saveza komunista i drugih organizovanih društvenih snaga naše zemlje.

Možda je Kardelj najcelovitije uočio deformacije na Kosovu kada je otvoreno i konkretno ukazivao u kom pravcu bi trebalo da se usmerava nauka i naučno-prosvetni rad u toj pokrajini. U svom poznatom izlaganju pred političkim aktivom SAP Kosova u Prištini, juna 1977. godine, Kardelj je u početku dao kritički osvrt na pogrešnu usmerenost nauke i naučnog rada na Kosovu i ukazao da se ta delatnost mora usmeriti na dugoročno sagledavanje *»razvoja proizvodnih snaga, rada, organizacije rada, rentabilnosti, investicija, ekonomičnosti, stvaranja tržišta itd.«*, odnosno da nauka i naučni radnici *»preuzmu konkretnu odgovornost za stanje u tom pogledu na Kosovu.«*²

Kardelj, isto tako, upozorava da se na Univerzitetu nauka ne usmerava prema potrebama društva, a naročito ekonomskog razvoja. On kaže: *»Iako imaju«* (misli se na poslovodne organe — prim. V. V.) *»mnogo akademski obrazovanih ljudi, oni na Univerzitetu nisu mogli ništa da nauče od onoga što sada u ovom našem društvu treba da rade.«*³

² E. Kardelj: Izlaganje na sastanku užeg političkog aktiva SAP Kosova, u Prištini, 8. juna 1977. godine, »Vojno delo«, br. 3/81, str. 41.

³ Isto, str. 45.

Kardelj je težište svojih izlaganja usmerio i na pojave nacionalizma i nacionalšovinizma na Kosovu, povezujući ih sa mnogim deformacijama pa i onim na području prosvete, nauke i kulture kao što su: neadekvatnost nastavno-naučnog rada u školstvu, enormno veliki broj studenata na Prištinskom univerzitetu i učenika u srednjim školama Kosova, pogrešna usmerenost mladih u odnosu na buduća zanimanja itd., ukazujući i na posledice koje iz toga mogu proizići.

Može se, bez dvoumljenja, tvrditi da su Kardeljeve procene fascinantno ukazivale na predznake kontrarevolucije, odnosno na stanje u kome je već započeo specijalni rat na Kosovu. Istina, on te procene nije eksplicitno iskazao tom prilikom, ali je to potvrdio u poznatoj studiji »Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« gde između ostalog, konstatuje: *»Razvojne teškoće jednog do juče ekonomski nerazvijenog društva, unutrašnji društveni konflikti i politički i ideološki pritisci spolja na naše društvo, koji se pojavljuju kao izraz postojećih svetskih suprotnosti, još uvek predstavljaju izvor veće ili manje snage kontrarevolucije, odnosno neprijatelja socijalizma i socijalističkog samoupravljanja, kao i izvor pojava idejne i političke dezorijentacije koja automatski postaje oslonac i oružje socijalizmu i samoupravljanju neprijateljskih snaga«*⁴ (podvukao (V. V.).

Umesto usmeravanja nauke i prosvete prema potrebama ekonomskog rasta pokrajine, razvoja samoupravnih i humanih međuljudskih i međunacionalnih odnosa uopšte, išlo se na one sadržaje koji su servirani iz Tirane. Nekim akademikima, univerzitetskim profesorima i nastavnicima u srednjim školama više je odgovaralo da se »naučno« obrađuje etnogeneza Albanaca i njihov nacionalni ili nacionalistički razvoj, nego oni sadržaji koji govore o našem zajedništvu, bratstvu i jedinstvu i drugim vrednostima naše zemlje, narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije.

Na kulturno-umetničkim priredbama euforično su pozdravljani oni nastupi gde su isticani velikoalbanski ideali, a nije se prezalo ni od toga da se u tim dvoranama uklone slike maršala Tita. Bilo je normalnije da na Prištinskom univerzitetu drže predavanja i pišu udžbenike Enver Hodžini agenti, nego profesori naših univerzitetskih sredina. Sigurno je da, u takvim uslovima nigde u svetu nije mogla lakše da prodre staljinističko-enverhodžinska, dogmatsko-reakcionarna, nacionalistička i kontrarevolucionarna kulturna ideologija nego na Kosovo.

⁴ E. Kardelj: *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Izdavački centar »Komunist«, Beograd, 1977, str. 138.

U događajima na Kosovu za nas su sadržane pouke u sagledavanju uslova i pretpostavki za uspešno suprotstavljnje vođenju specijalnog rata u nauci, kulturi i prosveti. Takva događanja nikada više ne smemo dopustiti s obzirom na to da je naša zemlja višenacionalna zajednica koja ima kulturu s višenacionalnim obeležjima. Jer, prodor velikoalbanskog nacionalizma i iredentizma, s kontrarevolucionarnim ciljevima, nije mogao na drugačiji način da se ostvari nego izazivanjem nacionalne netrpeljivosti, napadom na naše bratstvo i jedinstvo i naše zajedništvo, kao i druge tekovine naše zajedničke narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Kultura, nauka i prosveta onakve kakve je ideološki sačinila klika Envera Hodže i nije bila u stanju da se afirmiše kao moguća spona za zbližavanje naroda, jer je i sama otuđena od humanizma i pravih ljudskih vrednosti. Ona može da opstoji samo ako bude agresivna, snažno ideologizirana i neprijateljski usmerena prema ostalom svetu. To proizlazi iz njenog unutrašnjeg socijalno-političkog bića.

Militarističko - blokovski koncept kulture

Za sagledavanje uslova i mogućnosti prodora snaga specijalnog rata u kulturu, umetnost, nauku i prosvetu, kao i načina za sprečavanje tih prodora, jedna od bitnih pretpostavki je prepoznavanje socijalnog modela određene kulture koja se manifestuje kao agresivna. A bez marksističkog i klasno-socijalnog pristupa kulturi to se ne može uspešno izvršiti. Klasici marksističke misli su u raspravama o kulturi ukazivali da u svakom razvoju, usled unutrašnjih antagonizama, postoje dve, a može se reći i više kultura. U skladu s tim Veljko Vlahović je pisao: »Događaji koji su se desili u istoriji, naročito u savremenoj istoriji, istoriji XX veka, pokazuju da u razvoju kulture postoji neprekidna borba između snaga humanizacije i dehumanizacije kulture.«⁵

Ne treba sumnjati u to da snage specijalnog rata dehumanizuju kulturu. Takve snage se moraju uspešno otkrivati i prepoznavati. Sa stanovišta naše rasprave tipovi kultura, uključivši tu i naučno-umetničko i prosvetno područje, koje se mogu ispoljiti kao nosioci specijalnog rata, su: *militaristički*, *blokovski*, *defetistički* i slični. Svi ti tipovi mogu biti široko teorijski razrađivani, ali usled ograničenog prostora ovde će se ukazati samo na neke primere.

⁵ V. Vlahović: *Revolucije i stvaralaštvo*, BIGZ, Bgd. 1973, str. 107.

Militarističko-agresivni duh neke zemlje i njene kulture nastaje, ponekad, pod čudnim okolnostima. Marks je tu pojavu temeljito i upečatljivo razradio u poznatom delu »Osamnaesti brimer Luja Bonaparte«. Kontrarevolucionarni udar koji je Luj Bonaparta učinio 2. decembra 1851. godine bio je događaj — kako piše Engels — »koji niko nije razumeo i kojem su se svi čudili«, dakako sem Marksa. Marks piše: »Nikad nijedan pretendent nije prostije špekulirao s prototom masa«, kao što je činio Luj Bonaparta. Taj »ozbiljni lakrdijaš koji više ne smatra svjetsku istoriju za komediju, nego svoju komediju za svjetsku istoriju«⁶ uspeva da se u određenom momentu dokopa najviše vlasti i da, kao vrhunac napoleonovskih ideja, nametne francuskom narodu militarističku prevlast armije. »Vojska je« — piše dalje Marks — »bila *point d'honneur*« (stvar naročitog ponosa i časti, prim. — V. V.) »seljaka, u kojoj su se oni sami preobražavali u heroje... Uniforma je bila njihovo vlastito paradno odijelo, rat njihova poezija... reči pretvorene u fraze, duhovi pretvoreni u aveti...⁷

Ta se farsa odigrala na tlu jedne tradicionalno revolucionarne i kulturno najrazvijenije evropske zemlje toga vremena. Humanistički duh enciklopedista i drugih velikana kulturne i naučne misli Francuske, posustao je i tako reći pao pred osornim naletom vojnog fatalizma bonapartističkog tipa i njegove primitivne kulture.

Na sličan, za mnoge začuđujući, način odvijali su se kulturno-politički tokovi koji su prethodili stradanjima u prvom svetskom ratu. U duhovnom vrtlogu toga vremena gube se revolucionarne vizije čak i u redovima, do tada, revolucionarnih radničkih partija Evrope, koje se, opijene oportunizmom, srozavaju na nivo militarizma i rata, dakako, sem časnih izuzetaka kao što su socijaldemokratske partije Rusije i Srbije, na čijem čelu su stajali Lenjin i Tucović.

Pa ipak, sa stanovišta novije istorije, veoma poučno deluju oni procesi na području kulturnih kretanja koji su se odvijali u predvečerju, do sada najsurovijeg, drugog svetskog rata. U tom periodu ostvarile su se neke podudarnosti sa misteriozno-lakrdijaškim jačanjem militarističkih snaga ranijih vremena. Idejne vođe nemačko-italijanskog agresivnog militarizma najfatalnije vrste — Hitler i Musolini — poput Luja Bonaparte činili su takve kameleonske maske i gradili perfidne zamke kojima su nasedali, pored narodnih masa, i snažni umovi. Dok, na primer, Musolini doživljava metamorfozu od

⁶ K. Marks: *Osamnaesti brimer Luja Bonaparte*, »Svjetlost«, Sarajevo 1976, str. 67.

⁷ Isto, str. 111—112.

radikalnog socijaliste do najfatalnije diktatora i antikomuniste, Hitler se u svom zloslutnom preobražaju razvijao od najdestruktivnijeg probisveta, da bi se na početku drugog svetskog rata ispoljio kao prijatelj i saveznik prve zemlje socijalizma, sklapajući sa Staljinom poznati sporazum, što je kod mnogih stvorilo zabludu da treba prekinuti borbu protiv fašizma.

Ivo Andrić je decembra 1923. godine, u spisu »Portret jednog diktatora«, ovako opisao stanje duha i lika Benita Musolinija: »Pred našim očima se, evo, razvija živ primer kako jedan čovek tone u svoje delo, gubi lične, istinske crte, a dobija onaj lik i ono značenje koje mu mase i događaji brzo daju, a vremena još brže menjaju«. ⁸ Slični ili identični apsurdni odvijali su se i pred licem nemačkog naroda, pa i šire, tokom Hitlerovog uspona.

Međutim, fašizam kao najekstremniji vid militarizma i najmračnija ideologija i politika koju je svetska istorija ikada upoznala, nije mogao da se odrekne potrebe za duhovnim vrednostima one vrste i onog karaktera koji je bio u skladu sa njegovim bićem. Militarizam i agresivni duh se ne grade jednostavnim sredstvima i uprošćenim metodama, kako se to obično misli, već čitavim spletom najraznovrsnijih uticaja, uključiv i one koji se mogu svrstati u vrhunska kulturno-estetska i naučna dostignuća.

Ali, ono što je najviše zbunjivalo, pa i kod snažnih umova stvaralo nedoumice, upravo je ta naglašenost u kulturnim kretanjima u pravu rušenja postojećih stanja i načela i traženja »novog«, u smislu, revolucionarnog menjanja. Bila je to kulturna revolucija sa najnehumanijim ishodom. Tako je, recimo, fašizam u Italiji nalazio svog vernog saveznika u futurizmu kao umetničkom pravcu koji je pretendovao da radikalno ruši postojeće stanje u umetničkom stvaralaštvu i gradi novo u skladu sa onim što je propovedala fašistička ideologija. Futurizam, čiji je idejni predstavnik bio pesnik Marinetti (1876—1944) otvoreno je zagovarao potrebu za ratom, militarizmom, agresijom i ubijanjem. To je fatalna podudarnost jednog pokreta u umetnosti koji se proklamovao kao avangardan, sa strategijom koju je gradio italijanski i svetski fašizam. Ne treba biti u zabludi da nije bilo i drugih snaga u nauci, kulturi i prosveti koje su svoje šanse videle u fašističkom pokretu.

Nemački militarizam, koji se razvijao pod okriljem politike i ideologije fašizma i kulturne politike nacionalsocijalizma, posebno je poučan primer sa stanovišta naše rasprave. Temeljitim istraživa-

⁸ Cit. prema feljtonu »Politika«, 30. X 1978.

njima i analizama može se doći do saznanja da je upravo u kulturi, nauci i obrazovanju, omladina i inteligencija, odnosno stvaraoci duhovnih vrednosti uopšte, bili jedna od glavnih meta na koju je ciljao nacifašizam u Nemačkoj. A to je podudarno sa onim što smo uočili kad je reč o ciljevima specijalnog rata na tim područjima u nas.

Prve lomače na kojima su gorela dela velikih umova naučne i kulturne misli plamtele su zajedno sa rajhstagom u prvoj polovini 1933. godine, dakle, odmah po dolasku na vlast Hitlera i njegove fašističke mašinerije. A evo kako je, prema jednom tekstu iz tog vremena, izgledala atmosfera pred tim gnusnim lomačama i zloslutnim manifestacijama fašističkog duha: »Za vrijeme spaljivanja knjiga svirale su SA i SS kapele domovinske pjesme i marševe, a devetorica predstavnika studenata, kojima su dela podijeljena prema pojednim područjima, predavali su plamenu knjige njemačkog duha emfatičnim riječima: protiv klasne borbe i materijalizma, za jedinstvo naroda i idealističkog životnog nazora! Predajem plamenu spise Marksa i Kautskog!

Protiv dekadencije i moralne propasti! Za stegu i moral u obitelji i državi! Predajem plamenu spise Heinricha Manna, Ernsta Glaesera i Fichta Kästnera!

Protiv beskarakternosti i političke izdaje, za predanost puku i državi! Predajem plamenu spise Friedricha Wilhelma Förstera!...

Protiv narodu tuđeg žurnalizma demokratsko-židovskog obojenja, za odgovornu suradnju u djelu nacionalne izgradnje! Predajem plamenu spise Theodora Wolfa i Georga Bernharda!

Protiv literarne izdaje vojnika prvog svjetskog rata, za odgajanje naroda u duhu istinitosti! Predajem plamenu spise Ericha Marie Remarquea!⁹ itd.

Te, do vrhunca dovedene, misli apsurdna ipak nisu u potpunosti lišene nekih logičnosti. Svakoj tezi data je kontrateza, svakom postupku dato je opravdanje, svakoj negaciji određena je nova pozicija, tako da je besmislenost dobila neki smisao. U stvari, jasno je bilo da se negiranjem jedne kulture i ideologije nudila i nametala druga ideološko-kulturna platforma. Ko ovu drugu nije hteo da prihvati, mesto mu je bilo na lomači. A to »novo« što je nudio nemački fašizam u kulturi nazivano je duhovnom obnovom i kulturnom revolucijom, »proviđenjem duha«, procvatom stvaralaštva koje treba da donese »novi sjaj, novo dostojanstvo i novo oblikovanje«. Stoga je, ispred

⁹ »Treći Rajh i kultura«, Kulturni radnik br. 3/1975.

lomače gde su dogorevala dela velikana nauke i umetnosti, Gebels — glavni ideolog Trećeg Rajha — euforično govorio studentima: »Ako vi studenti uzimate sebi pravo da duhovno smeće bacite u plamen, onda morate uzeti i dužnost da na mjesto tog otpada stvorite prostora za zaista njemački duh. I stoga radite dobro što u taj ponoćni sat poveravate plamenu taj neduh prošlosti. To je snažan, velik, simboličan čin, čin kojim treba cijelom svijetu pokazati...; ali baš iz tog pepela izdići će se pobedonosno feniks novog duha, duha koji nosimo mi...«¹⁰

Očito je, dakle, da fašizam nije mogao ni koraka dalje dok se ne obračuna sa humanističkim opredeljenjem u nauci, kulturi i obrazovanju i to na veoma surov način. U stvari, to je bio put da se uguši sve što je ljudsko i humano u kulturi, čime se otvaraju mogućnosti za manipulisanje čovekom i društvom kao okamenjenim bićima. Razaranjem kulturne osnove jednog naroda otvaraju se mogućnosti za prodor u ostale pore društvenog života (ekonomija, vojska, politika, država, društvene službe itd.), što u jednom totalitarnom, militantnom zahvatu vodi putevima agresije. Bez takvog koncepta u kulturi fašistička ideologija i ratna Hitlerova mašinerija nikada ne bi postigla onakav fanatičan nivo poslušnosti i pokornosti. Ljudi zadojeni naciofašističkom ideologijom bili su do te mere indoktrinirani da nisu bili u mogućnosti, a nisu ni smeli, da misle o sebi kao čovečna bića. Njihova svest je bila transcendirana u vanljudske sfere, u mit lbermenša, u duh bez duhovnosti, u krvološtvo prema svemu što nije nosilo oznaku fašističkog kulta.

Nemački militarizam je na taj način uspeo da ostvari dva bitna cilja u kulturi: *prvo*, stvorio je snažan rascep u kulturnom biću nemačke nacije što je omogućilo manipulisanje masama; i *drugo*, raznim metodama su pridobijene ne male snage u kulturi, nauci i obrazovanju koje su se bezrezervno stavile u službu fašističke mašinerije.

Dok je fašizam u Italiji našao načina da druguje sa futurizmom, dotle je Hitler u nemačkoj kulturi odbacio skoro sve što je činilo avangardni pokret. Na savetovanju o kulturi koje je organizovao 1933. u Ninbergu, Hitler je u svom govoru veoma oštro napao »kubističko-dadaistički kult primitivnosti« kao izraz ludosti moralni defekt u umetnosti i kulturi. »Nacionalsocijalistički pokret i državno vodstvo« — kaže Hitler — »ne može ni na području kulture trpjeti te neznalice i varalice da odjednom mijenjaju svoju zastavu i da tako, kao da se nije ništa dogodilo, uđu u novu državu i da tamo na

¹⁰ Isto, str. 129.

području umjetnosti i kulturne politike opet vode glavnu riječ. I ni na koji način nećemo dopustiti da kulturni izraz naše države iskrivljuju ti elementi: jer, ta je država naša, a ne njihova.«¹¹

Kulturu ljudi »više rase« Hitler je gradio na nemačkom nacionalizmu, kultu prošlosti i pruskom drillu, uz istovremenu kombinaciju sa vagnerovsko-romantičarskim tendencijama u umetnosti i estetici. Umetnost koja je služila državi proglašena je za kult naročitog uzvišenja. »Umetnost je uzvišena misija koja zahteva fanatizam« kaže Hitler. Tako je kultura i nauka dobila ulogu »proviđenja«, božansku moć. I zaista, na tim osnovama kultura i umetnost su poprimili ulogu fašizacije nacije, angažujući značajna imena, od članova Akademije nauka i umetnosti do brojnih umetnika i prosvetnih radnika. Ali ipak, nije mali ni broj onih uglednih imena i visokih umova tadašnje Nemačke koji su se opirali fašizaciji, najviše iz izgnanstva, kao što su pisci Tomas i Hajnrih Man, Breht, Cvajg i drugi, slikari Kle, Kandinski, Gros, psihoanalitičar Frojd, fizičari Ajnštajn, Maks, a kasnije i Nils Bor itd.

Hitlerov militarističko-agresivni tip kulture dosegao je svoj zenit kada je pokrenuta ratna mašinerija za osvajanje Evrope i sveta. Ali, to je bio i početak njegove smrti, nužne i neminovne. To je bilo najfatalnije otuđenje u toj sferi društvenog života koje je vodilo putevima apokalipse. Takav model kulture neumitno se morao naći na vlastitom zgarištu: uništen je i spaljen oružjem rata.

U sociokulturološkim, politološkim i drugim teorijsko-naučnim obrazloženjima ukazuje se na postojanje različitih tipova kultura i subkultura kao što su lokalne, nacionalne, regionalne (evropska, azijska, latinoamerička, afrička itd.), što znači da se može govoriti i o konstituisanju i postojanju *blokovskih modela kulture*. Blokovi nisu samo snažni i masovni vojni savezi, već su se zadnjih decenija razvili u povezane sisteme ekonomskog, političkog i drugog karaktera, što po sebi podrazumeva i kulturno-prosvetnu i naučnu spregu. U tom kontekstu moguće je, bar u načelu, dati određenu fizionomiju, ili osnovne karakteristike, tako konstituisanih modela kulture, što je sa stanovišta sagledavanja uslova i mogućnosti vođenja *specijalnog rata* veoma značajno.

Pre svega, *blokovski modeli kulture* međusobno su izuzetno negatorski i antagonistički usmereni, a samim tim kultura neminovno gubi u svojoj humanističkoj i ljudskoj, oslobodilačkoj funkciji. Očigledne su tendencije da se kultura i kulturne vrednosti jednog bloka afirmišu kao jedina mogućnost za svetsku kulturu što bi za čovečan-

¹¹ Isto, str. 140.

stvo bilo pogubno. Sledeća karakteristika blokovske kulture je vođeća naglašenost kultura supersila, odnosno, njihova supremacija prema nacionalnim ili regionalnim kulturama ostalih zemalja uključenih u blok. To ima za posledicu da se potencijalne kreativne snage u kulturi tih zemalja potiskuju i guše.

Posebno značajna karakteristika *blokovskog modela kulture* je zatvorenost prema kulturama i kulturnim tekovinama ostalog sveta. Na razne načine se ometaju ili onemogućavaju kulturni uticaji i prodor kulturnih vrednosti i tekovina drugih naroda bez obzira na njihov karakter i sadržaje. Istina, u kulturnoj razmeni se prihvata, uz strogu selekciju, ono što je u skladu sa politikom bloka. Obično se duhovne tekovine zemalja koje ne pripadaju određenom bloku proglašavaju kao dekadentne, defektne i neprijateljski nastrojene. Soglasno sa takvom usmerenošću *blokovskih modela kulture* dolazi do izrazite ideologizacije tog područja, što ima za posledicu da se kod ljudi u bloku formira odbojnost prema svakoj drugoj kulturnoj i političkoj ideologiji.

Blokovske kulture obiluju onim sadržajima koji nose militarističko obeležje. Pošto su pod najneposrednijom kontrolom i uticajem države i njenih institucija, a naročito vojnih činilaca, onda se takvi sadržaji proglašavaju posebnim nacionalnim i kulturnim vrednostima, a za njihovu realizaciju u kulturnom životu, pored snažne propagande, izdvajaju velika sredstva i time dobijaju prevagu prema drugim mogućim kulturnim sadržajima.

Međutim, *blokovski tipovi kultura* imaju karakteristiku da su izrazito »eksportno« usmereni iz čega i proizlazi koncepcija vođenja specijalnog rata na ovom području. Razume se, u skladu sa selekcijom šta se prima, vrši se i selekcija onoga što se šalje u svet. Posebno se vodi računa o tome šta treba prezentirati za mogući prodor u kulturu drugog bloka, šta među saveznike u bloku, a šta prema ostalim neutralnim i vanblokovskim zemljama.

Suprotstavljeni blokovi odavno nastoje da izvrše snažniji prodor na naše kulturno područje, čiji je smisao sadržan u ostvarenju što većeg uticaja u našim kulturnim, naučnim, umetničkim i drugim područjima stvaralaštva. Valja imati na umu da sve ono što se prezentira sa tih strana ne mora biti neprijateljski usmereno prema nama, ali ako to postane dominantno u kulturama naših naroda i narodnosti, onda je cilj dobrim delom postignut. Time se stvara svojevrsna zavisnost, a ona ide dalje do realizacije određene blokovske zamisli.

Pri svemu ovome mora se imati u vidu da blokovske supersile mogu usmeriti pojedine zemlje u bloku, odnosno njihove kulturne,

naučne i druge institucije, kao svoje epigone. Pod nezavisnim i slobodnim naučnim i kulturnim stvaralaštvom iz takvih zemalja može se voditi specijalni rat i pod firmom »samostalnog« nastupa. Tipičan primer za to je, recimo, bugarska historiografija i neke druge »naučne« i kulturne tvorevine kojima se otvoreno podrija naše zajedništvo, negira postojanje makedonske nacionalne samobitnosti, pa čak propovedaju takvi sadržaji koji imaju teritorijalne aspiracije prema našoj zemlji. To bugarska politika i nauka pojašnjava kao njihov »naučno-kulturni« rezultat, a ne treba biti mnogo mudar da bi se uočilo kako se sve to čini pod »šlemom« bloka.

Međutim, činjenice govore da specijalni rat u našoj kulturi, nauci i obrazovanju mogu voditi i neke zemlje koje ne pripadaju blokovima, što nalaže posebnu naučno-teorijsku analizu. Primer za to su Albanija i određeni politički krugovi u Austriji, a mogu se naći i drugde. Prema tome, specijalni rat protiv naše zemlje mogu voditi sve države ili njihove institucije, kao i posebne grupe, koje su neprijateljski usmerene prema nama ili ne žele naš autohtoni društveno-kulturni razvoj za kojeg smo se opredelili.

Na kraju, sa stanovišta specijalnog rata, ne mogu biti zanemarljive tendencije u kulturi koje nose pacifističko-defetističko obeležje. Pacifizam je u savremenom svetu postao snažan pokret, ali je on u celini veoma raznobojan pa i protivurečan. Tu je karakteristično da vodeće pacifističke snage čine ljudi koji su vezani za kulturno, naučno, umetničko i drugo slično stvaralaštvo. Ali, treba imati na umu da se pacifizmom služe ponekad i militarističko-agresivne snage. Svetski mir je relativan pojam jer su se za njega izjašnjavali i fašistički ideolozi, to čine i imperijalističke i hegemonističke sile danas, a i agresivne zemlje, odnosno njihove vlade kao što je slučaj sa Izraelom. Sa stanovišta naše rasprave, ipak, neprihvatljiv je onaj vid pacifizma koji se bazira na defetizmu. O tome se mogu pisati posebne studije. Defetizam koji nekad propovedaju veoma respektivni umovi u nauci i kulturi za naše uslove je neprihvatljiva orijentacija jer se, po tim teorijama, odbacuje svaki rat, pa čak i onaj koji bi vodio gubljenju nacionalnih sloboda i vitalnih ljudskih vrednosti. To je direktno u skladu sa onim strateškim zamislima koje vode snage specijalnog rata, jer se na taj način stvaraju uslovi da se žetva pri-dobije bez vlastitih žrtava agresora, bez kazne za zlodela.

Prema tome, kulture naših naroda i narodnosti, upravo radi ostvarivanja ljudskih oslobodilačkih ciljeva, moraju se razvijati i kao sila koja je u stanju da se izbori sa svim nosiocima dehumanizacije, a to znači i snagama *specijalnog rata*. Ta područja stvaralaštva

u našoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici mogu postići takve ciljeve ako se, pre svega, oslobode svih stega otuđenosti, ako se integrišu u neodvojivu celinu sa svim ostalim sferama ljudskog stvaralaštva u nas, ekonomskim tokovima, političkim opredeljenjima, idejnim orijentacijama, odbrambeno-samozaštitnim naporima, sjedine sa svim organizovanim snagama društva, odnosno ako njima vlada slobodan čovek i udruženi rad. To podrazumeva da naša kultura i sva ostala područja stvaralaštva ostanu i dalje potpuno otvorena prema svetu i za svet, da se neprekidno povezuju i prožimaju sa svim onim tekovinama i vrednostima svetske i nacionalnih kultura koje sadrže humane poruke i vrednosti. Kada kultura i duhovni život u celini postane stvarna svojina čoveka i društva tada će on imati moć da ne samo prepozna karakter i fizionomiju potencijalnog i stvarnog neprijatelja već i da mu se, ako zatreba, i uspešno suprotstavi, a zatim pobedi. Tako nas uči cela dosadašnja istorija.